

# On Dokuzuncu Yüzyıl Sonu Yirminci Yüzyıl Başında Sıtmayla Mücadele Çalışmaları: Muğla Örneği

## Sıtmayla Mücadele

### Efforts in The Fight Against Malaria at the End of the Nineteenth Century and Beginning of the Twentieth Century: Mugla Sample

#### The Fight Against Malaria

Müesser ÖZCAN<sup>1</sup>, Ashhan AKPINAR<sup>2</sup>, Burak Ekrem ÇİTİL<sup>3</sup>

<sup>1</sup>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Muğla

<sup>2</sup>Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Kocaeli

<sup>3</sup>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı, Muğla

#### Öz

Bu çalışma ile çevresinde deniz, akarsu bataklık ve geniş yeşil bitkiler nedeniyle sıtma salgınlarına sık rastlanan Muğla ilinde 19. yüzyılın sonlarında sıtma ve sıtma ile mücadele çalışmalarına ilişkin sistematik bilgi vermek amaçlanmıştır. Muğla ili ve çevresine ait sıtma salgınları ve sıtma ile mücadeleye ait yazışmaları içeren Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde, TBMM Kütüphanesi ve Milli Kütüphane başta olmak üzere çok sayıda kütüphanede ve Muğla Belediyesi Arşivlerinde tarama yapılmıştır. Osmanlı Alfabeti ile yazılmış kitaplar ve devlet kurumları arasındaki resmi yazışmalara ait belgeler günümüz Türkçesine çevrilerek metinler analiz edilmiştir. Belgelerin deşifresi için arşiv belgeleri okuma konusunda yetkin Türk Dili uzmanından destek alınmıştır. Son aşamada elde edilen veriler literatür bilgileri ışığında gözden geçirilerek okuyucuya sunulmuştur. Bulgular; ilaçla mücadele, sıtma ağacı ve bataklıklar, sosyal hayatta değişim ve göç hareketleri ile halka yönelik eğitim ve bilgilendirme çalışmaları başlığında sunulmuştur.

#### Abstract

The purpose of this study was to provide systematic information regarding malaria and the efforts in the fight against malaria at the end of the 19th century in Mugla city where malaria outbreaks were frequently encountered due to the presence of sea, streams, swamps, and large green plants. A research was carried out in Ottoman and Republic Archives of the Prime Ministry, in many libraries including particularly the Library of Turkish National Assembly, National Library and Mugla Municipality Archives for the correspondences regarding malaria outbreaks and fight against malaria in Mugla city and vicinity. The books and documents regarding the official correspondences between the state institutions written in the Ottoman Alphabet were translated into today's Turkish and the documents were analyzed. Support was received from a Turkish Language expert qualified in reading archive documents for deciphering the documents. The data acquired at the final stage were presented to the reader after being reviewed in light of the literature. The findings were presented under the topics of fight with medication, malaria tree and swamps, change in social life and movement of migration, and public education and information missions.

**Keywords:** History of Medicine, Malaria, Mugla

**Anahtar Kelimeler:** Muğla, Sıtma, Tıp Tarihi

Başvuru Tarihi / Received: 28.02.2018

Kabul Tarihi / Accepted : 26.04.2018

#### Giriş

Sıtma genellikle tropikal ve subtropikal bölgelerde gözlenen yaşamı tehdit edici önemli bir parazit hastalığıdır. Ülkemiz Dünya Sağlık örgütünün 2017 raporunda halen Avrupa'daki önemli on sıtma kalesinden biri olarak kabul edilmektedir. Anadolu'da tarih boyunca sıtma salgınları görülmüştür. Ege ve Akdeniz kıyılarında yer alan antik medeniyetlerin birçoğunun çökmesinde sıtma salgınlarının önemli bir rol oynadığı söylenmektedir. Osmanlı Devleti de Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın olumsuz etkilerinin yanı sıra bulaşıcı hastalıklarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır (1,2). Nüfus hareketliliğinin ve olumsuz şartların varlığı nedeniyle kolera, tifüs, veba, frengi, dizanteri gibi salgın hastalıklar savaş yıllarında yaygınlaşmıştır. Özellikle sıtma, Birinci Dünya Savaşında ordu içinde olduğu kadar, sivil halk arasında da yaygın

olarak görülmekteydi (2,3). 1914 yılında kurulan Sıhhiye Nezareti ile salgın hastalıklarla mücadele kurumsal bir yapıyla sürdürülmüş olsa da ne yazık ki farklı mücadele yöntemleriyle sürdürülen tüm bu çabalara rağmen çok sayıda kişinin sıtmaya bağlı ölümleri engellenememiştir (3-5).

#### Gereç ve Yöntem

Muğla ili ve yöresi de coğrafi konumu gereği özellikle de çevresinde yer alan bataklıklar yüzünden sıtma hastalığının fazla görüldüğü bölgelerden birisiydi. Bu bölge, sıtmayla mücadelede kullanılmış yöntemlerin izlerini yüzyıllar sonra günümüzde bile görebildiğimiz yerler arasındadır (6-8). Bu çalışma ile çevresinde deniz, akarsu bataklık ve geniş yeşil bitkiler nedeniyle sıtma salgınlarına sık rastlanan Muğla ilinde 19. Yüzyılın sonlarında sıtma ve sıtma ile mücadele çalışmalarına ilişkin sistematik bilgi vermek amaçlanmıştır.

Öncelikle Muğla ili ve çevresine ait sıtma salgınları ve sıtma ile mücadeleye ait yazışmaları içeren Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri belgelerine ulaşılmıştır. Çalışmanın ilerleyen her bir aşamasında yeni belgelere

**Adres / Correspondence:** Müesser ÖZCAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Muğla

**e-posta / e-mail :** muesserozcan@mu.edu.tr

ulaşılabilme için arşiv katalog tarama süreci periyodik olarak yenilenmiştir. Yöreyle ilişkin konuyla ilgili bilgilere ulaşabilmek için çeşitli kamu kuruluşları ile temasa geçilmiştir. Ayrıca Milli Kütüphane başta olmak üzere çok sayıda kütüphanede ve Muğla Belediyesi Arşivlerinde tarama yapılmıştır. Osmanlı Alfabesi ile yazılmış kitaplar ve devlet kurumları arasındaki resmi yazışmalara ait belgeler günümüz Türkçesine çevrilerek metinler analiz edilmiştir. Belgelerin deşifresi için arşiv belgeleri okuma konusunda yetkin Türk Dili uzmanından destek alınmıştır. Son aşamada elde edilen veriler literatür bilgileri ışığında gözden geçirilerek okuyucuya sunulmuştur.

## Bulgular ve Tartışma

19. Yüzyılın sonlarında İstanbul civarında meydana gelen sıtma salgınında bölgede binlerce sıtma hastası olduğu, devletin sıtmaya ilişkin çeşitli düzenlemeler yaptığı buna rağmen sıtmanın uzun yıllar önlenemeyen bir salgın olarak etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Hastaların çoğunun hekim ve hastane eksikliği nedeniyle yaşamını yitirdiği bu nedenle salgında hekim ihtiyacının karşılanabilmesi için devletin çeşitli düzenlemeler yaparak hekim ihtiyacını karşılamaya çalıştığı anlaşılmaktadır (9). İşgal zamanında geniş bir alanda devam eden sıtma salgını nedeniyle işgal kuvvetlerinin hekimlerinin sıtma ile mücadele konusunda kendi özel sağlık ekiplerini oluşturduğu ve sıtma konusunda hekimlerine çeşitli görevler tanımladıklarına ilişkin bilgilerde bulunmaktadır (10,11).

Benzer tarihlerde Muğla, Denizli ve Aydın'ın içinde bulunduğu Ege Bölgesinde halk sıtma salgınının yanı sıra çiçek salgını ile de mücadele etmek zorundaydı. Bu tarihlerde özellikle salgının baş gösterdiği yerlere hekim başta olmak üzere sağlık ekibi tayinlerinin arttığı görülmektedir. Halkın büyük korku yaşadığı sıtma salgınına ilişkin alınan bu tedbirlerin halkın ve bölgedeki ileri gelenlerinin dikkatini çektiği ve takdirle karşılandığı da yazışmalardan anlaşılmaktadır (12-15). Bu dönemde Muğla Menteşe Sancağı için tüm bulaşıcı hastalıklarla mücadele merkezi, bir geçiş noktası olan İzmir'deki Klazomen (Urla) Tahaffuzhanesiydi. Muğla ve Aydın çevresinde bulaşıcı hastalıklara ilişkin düzenlemeler ve destek bu merkezden yönetilmekteydi (16-18). Muğla'nın coğrafi özelliklerinin çeşitli hastalıkların yayılma sürecine etkisi olduğu söylenebilir. Menteşe Sancağı Sıhhiye Müdürü Doktor Esad Bey o dönem ülkenin çeşitli illerinde yürütülen bir çalışma kapsamında Menteşe Sancağı sıhhiye coğrafyası çalışmasını yaparak 1922 yılında Muğla ve civarı hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Doktor Esad, denizden İzmir, Rodos ve Antalya yoluyla karadan ise İzmir ve kuzey taraftan gelen yolcuların çeşitli hastalıkların yayılmasına neden olduğunu

söylemiştir. Aynı raporda Doktor Esad, sıtma hastalığının kaynağı olarak gösterdiği Muğla bölgesindeki bataklıklar hakkında detaylı bilgi sunmuştur. Örneğin; Milas, Köyceğiz, Dalaman ve Dalyan civarında çok sayıda bataklık bulunduğu bu bataklıklardan dağ köyleri haricinde kalan köylerin tümünün olumsuz etkilendiğini belirtmektedir. Mısır Hıdivinin yoğun uğraşları ile 1920'lerde drenaj ve ağaçlandırma yolu ile Dalaman çevresindeki bataklıklarla mücadele edilerek toprakların yarım fazlasının tarım alanı olarak kazanıldığını ancak sorunun tamamen çözülemediğini açıklamıştır. Tüm bu olumsuzluklar sıtmanın halk arasında yayılımının oldukça hızlı olmasına yol açmıştır (19). Özellikle hapishanelerde salgınları engellemenin daha güç olduğu, sınırlı olan hapishane ve hastane koşullarında hastaların tek kişilik odalarda tutulmadığı belirtilmektedir. Gerekli izolasyon koşullarını sağlayabilmek amacıyla ayrı bir yer kiralanarak mahkûm hastaların da gerekli izolasyon tedbirleri ile tedavi görmelerinin sağlanmasından söz edilmektedir (20, 21). Ölümlere neden olan ve güçten düşüren salgınlar nedeniyle iş kaybı yaşayan halk, özellikle kırsal kesimde toprağını işleyememiş, kazanç elde edememiş ve vergisini ödeyememiştir (19). Muğla'da önce sulak alanlarda başlayan salgınlar bu bölgedeki işçileri etkilemiş ve özellikle sulak alanların yakınlarındaki bölgelerde tarım yapılamamıştır. Bu işçilerin yerine dağ köylüleri geçici olarak gündelik yevmiye ile çalıştırılmış, onların hastalanıp köylerine dönmesi salgının dağlık alanlarda da görünmesine neden olmuştur (19).

On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında Muğla'da sıtma ve sıtma mücadelesi aşağıdaki başlıklarla incelenebilir:

**İlaçla mücadele;**1914 yılında kurulan Sıhhiye Nezareti ile tüm salgın hastalıklarla merkezi bir yapılanmaya giderek mücadele başlatılmıştır. Yasal düzenlemelerle Almanya'dan ithal edilen kinin, tablet haline getirilip, Ziraat Bankası aracılığıyla halka ücretsiz dağıtılmıştır. Ancak yaşanan uzun savaş yılları, halkın eğitimsizliği, alınan önlemlerin ve dağıtılan-satılan kininin yetersizliği nedeniyle ülke genelinde sıtma epidemileri engellenememiş, halkın yaklaşık dörtte üçü sıtma nedeniyle yaşamını yitirmiştir (22,23). Muğla ve çevresine sıtma salgını için kinin dağıtımının İzmir üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Halk arasında sıtma ilacı olarak bilinen bu ilacın elde edildiği bitki Muğla halkı arasında daha sonraki yıllar sülfat olarak anılacaktır. 1887 yılına ait belgeden anlaşıldığına göre halka sıtma ilacı dağıtımında jandarmanın da yardım ettiği (24,25), halka bu ilaçların etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlayabilmek için çeşitli tarihlerde yasal düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir (26-28). 29 Mayıs 1913 tarihinde "Sıtmalı Mahallerde Fukaraya Meccanen Kinin Dağıtılmasına Dair Nizamname" ardından, 31 Mayıs 1913'de "Sıtmalı Mahallerde Fukara Ahaliye ve Zürraa Meccanen Kinin Tevziine Dair Nizamname Ahkâmı" yürürlüğe

girmiştir (26). Bu yasal düzenlemelerle kinin dağıtımında tüm halka ulaşması amaçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kininin temini güçleşince devlet tedbir almak zorunda kalmıştır. Bu amaçla 1916'da halka kinin sağlanması ile ilgili geçici kanunun uygulanmasıyla ilgili nizamname çıkarılmıştır. "Kinin Tedarikine Dair Kanuni Muvakkattin Sureti Tatbikiyesi Hakkında Nizamname" yayınlanmıştır (23, 29).

**Sıtma Ağacı ve Bataklıklar:** On dokuzuncu yüzyılın ortalarında sıtma hastalığıyla mücadele konusunda önemli başarılar elde eden Fransız bilim adamları Cezayir Modeli olarak anılan yeni bir metodu uygulamaya başlamıştır. Bu modelde sıtma salgınının olduğu yerleşim alanlarındaki (köy, kasaba ve mahallerde) evlerin çevresine okaliptüs ağacı dikilerek bataklık alan kurutulmakta ve sıtma ile mücadelede başarılı sonuçlar elde edilmekteydi. Bu çalışmalar sonucunda okaliptüs ağacı egzotik bir süs bitkisi olmaktan çıkarak sıtmayı önlemede özel bir öneme sahip oldu (30).

Osmanlı'da okaliptüs ağacının bu yönde kullanımı ve ülke genelinde yaygınlaştırılması konusunda en önemli girişimi Ziraat Heyet-i Fenniyesi gerçekleştirdi. Ziraat Heyet-i Fenniyesi Fransız bilim adamlarının çalışmalarından yaklaşık 30 yıl sonra 1893 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde okaliptüs ağacının yetiştirilmesi için üretim yerleri kurmaya başladı (31). Bu dönemde halkın okaliptüs ağacının sıtma ile mücadeledeki yerini anlayabilmesi için okaliptüs hakkında risalelerin yazıldığı görülmektedir. Bu risalelerin en çok bilineni Ziraat-ı Feniye Heyeti Reisi Aram Efendi'nin kaleme aldığı "Okaliptüs ağacının yetiştirilmesi ve fidanları" hakkındaki risaledir (32). Okaliptüs dikimine o kadar önem verilmiştir ki devlet bu ağacın yaygınlaşması için ülke tarımında çok önemli olan arpa, pirinç gibi tahılların tohumlarıyla birlikte okaliptüs ağacının tohumlarının belirli bölgelere sevkiyatının yapılmasını sağlamıştır (33,34). Devletin ağaçların ekimi dışında bakımı için çabaladığı ve okaliptüs tohumları ve ağacının bakımına ilişkin bilgilerin de halka ulaştırılması konusunda duyarlılık gösterildiği anlaşılmaktadır (35). Okaliptüs ağaçları sayesinde bataklıkların kurutulması dolaylı yoldan sıtma ile mücadele edilmesine verilen önem nedeniyle, 1909 yılında bataklıklardan kaynaklanan sıtmanın önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması ve bu konu hakkında sağlık komisyonlarının oluşturulması ile ilgili bir projenin hayata geçirildiği anlaşılmaktadır (36).

Muğla bölgesinde özellikle Abbas Hilmi Paşa tarafından Dalaman ve civarında okaliptüs ağaçlarının yetiştirilmesine ağırlık verilmiştir. Abbas Hilmi Paşa, 1905 yılında Dalaman'ın yakınlarındaki Sarsala Koyu'na bir iskele ve depo inşa ettirerek bu koydan Dalaman'a kadar uzanan bir yol yaptırmıştır. Bu dönemde Dalaman, Köyceğiz, Gökova başta olmak üzere bataklıklar kurutulması

yolun her iki tarafına okaliptüs ağaçları dikilmiştir (19, 37). Doktor Esad Bey raporunda; sıtma ile mücadelede bataklık bölgelerin kurutulması için okaliptüs ağaçlarının kullanımına ilişkin özetle şu bilgileri aktarmaktadır: Muğla, Dalaman dereleri arasındaki geniş alandaki bataklıkları kurutmak için uygulanan drenaj yönteminin yanı sıra binlerce okaliptüs ağacının dikilmesiyle bu bölgedeki bataklıkların yarısından fazlası kurutulmuş tarım için elverişli hale getirilmiştir. Bu bölgede özellikle Abbas Hilmi Paşa'nın çabalarıyla Milas, Köyceğiz ve Fethiye'nin doğusunda kalan binlerce dönümlük bataklık alanlara okaliptüs ağacı dikilerek bataklıkların kurutulması konusunda büyük bir mücadele verilmiştir. Bataklıkların kurutulması sıtma hastalığı ile dolaylı yoldan mücadeleye yarıyordu. Bu yüzden halk arasında okaliptüsler için "sıtma ağacı" denilmesi daha yaygındı (19). Bilindiği gibi günümüzde bu bölgedeki okaliptüs ağaçları yüz yıldan fazla zaman diliminde oldukça büyümüş olarak bölgede varlıklarını hala sürdürmektedir (38).

**Sosyal hayatta değişim ve göç hareketleri:** Muğla ve çevresindeki bataklık alanlarının yakınındaki yerleşim yerlerinde sıkça görülen ve ciddi boyutlara ulaşan sıtma tehlikesinden kurtulmak için halk yerleşim yerlerini devamlı ya da geçici olarak değiştirmek zorunda kalıyordu. Hata Fethiye'de Kum ve Ada köylerinin yerlerinin değiştirilmesine karar verilmiş ancak savaş ve diğer nedenlerle bu gerçekleştirilememiştir. Doktor Esad'ın raporunda belirttiğine göre; Muğla'da dağlık ve yayla olan bölgelerde hava koşulları ve bataklıkların bulunmayışından ve rutubetsiz bir alan olduğu için genel olarak hastalık az görülürken, sahil bölgelerinde özellikle yaz mevsiminde sıtma çok önemli bir sağlık sorunu oldu. Bu bölgedeki tüm halk sıtmaya yakalandığı için Muğla'nın bataklık olmayan mahallerinde ticaret ve sanat daha gelişmişti. Bu bölgelere iş için gelenler ise hastalığa karşı önlem almaktaydı. Hatta bu dönemde bataklık olan bölgede tarım işçisi bulmak zordu. Muğla'nın diğer orman köylerinden bu bölgeye geçici olarak çalışmaya gelenlerin hastalığı yaşadıkları yerlere taşıma kaygıları da bir hayli yüksekti (19). Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Abbas Hilmi Paşa'nın kurduğu Dalaman Çiftliği'nde çalışmak üzere Sudan'dan köleler de getirmesinin nedenleri arasında dahi sıtmadan kaynaklı iş gücü kaybının bulunduğu düşünülebilir. Bu kuşağın izleri Muğla'nın Bafa, Milas, Köyceğiz yörelerinde anne tarafından Yörük, baba tarafından Afrika kökenli ya da tam tersi olan kendi topraklarına sahip yeni kuşakla günümüzde de izlerini sürdürmektedir (39-42).

**Halka Yönelik Eğitim ve Bilgilendirme Çalışmaları:** Doktor Esad'ın raporunda belirttiğine göre; 1922 yılında hala Muğla'da özellikle eğitimsiz olan halkın çoğunluğu sıtmadan kurtulmak için karatavuk veya güvercin kaniyle üfürükçüler

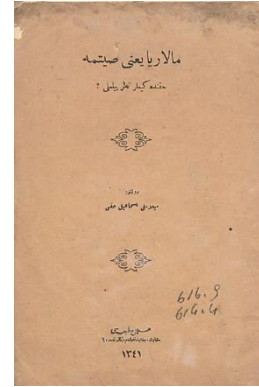
tarafından yazılmış muskaları kullanıyordu. Bu geleneksel tutum hastalıkla mücadeleyi zorlaştırdığı için özellikle bu tutumu sergileyen halkın ilaç tedavisine kolay ulaşması ve verilen ilaçları etkin kullanması için Muğla ve çevresinde devletin yoğun çaba sarf ettiğinden söz etmiştir (19).

Tüm ülke genelinde halkın sıtma hastalığının bulaş yolları, korunma ve tedavisi hakkında bilgi sahibi olmasını devlet çok önemsemiştir. Bu konudaki eylemleri teşvik etmiştir. Ayrıca yerel yönetimlerden bu konuda tedbir almalarını da beklemiştir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında sadece sıtma değil difteri, çiçek ve tifo gibi hastalıklara yönelik koruyucu kurallar getirilerek belediyelerin bu basit önlemlere halkın uyup uymadığını kontrol etmesini istediği yapılan resmi yazışmalardan anlaşılmaktadır (43,44). Devletin, sosyal ve ekonomik faaliyetlerine ilişkin tedbirler dışında ziraat faaliyetlerine ilişkin düzenleme getirilmeye çalışıldığı da görülmektedir. Örneğin tütün ziraatının sıtmaya yol açtığına ilişkin kaygı nedeniyle tütün ekimini yasaklanmasının gündeme geldiği ve hükümetin tıbbiyeden bu konuya ilişkin bilimsel bir görüş istediğine ilişkin arşiv belgesi bize halkın sıtma hakkında çeşitli inanışlar ve kaygılar taşıdığını göstermektedir (45). Bu dönemde halkı bilinçlendirmek üzere diğer hastalıklarla ilgili olduğu gibi sıtma hakkında da risaleler yazılmıştır. Bu eserlerden en çok öne çıkanlara Tablo 1’de yer verilmiştir (46-55). Sıtma ile savaşta çoğunlukla halkın bilgilendirilmesi amacıyla kitapların ilkinin Muğlalı bir hekim olan Milaslı İsmail Hakkı 1910 yılında yayımladı (Resim 1). Milaslı, Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare başlıklı bu kitabında Hıfzıssıhha-i Umumiye Umumi müfettişliği görevindeyken diğer devletlerin sıtma ile mücadelesinde ve kinin ilacına dikkat çekmek amacıyla İkdam Gazetesi’nde periyodik olarak yazdığı makaleleri bir araya getirmiştir (46). Bu ilk sıtma kitabından sonra özellikle halkı bilgilendirmek

için çok sayıda kitap ve mevzuat kaleme alınmıştır (Tablo 1). Milaslı sıtma konulu ikinci kitabını 15 yıl sonra, Malarya yani, Sıtma hakkında kimler neler bilmeli? Başlığıyla (Resim 2) yayınlamıştır (53).



**Resim 1.** Milaslı İsmail Hakkı’nın 1925 yılında yayımladığı “Malarya yani, Sıtma hakkında kimler neler bilmeli?” başlıklı ikinci kitabı



**Resim 2.** Milaslı İsmail Hakkı’nın 1910 yılında yayımladığı “Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare” başlıklı ilk kitabı

**Tablo 1.** Sıtma hakkında yazılan eserlerden bazıları (1908/1926 yılları arasında)

<b>Milaslı İsmail Hakkı:</b> Sıtma ve sıtmalı yerlerde çare, 1910
<b>Ahmed Cevdet:</b> Sıtma, Sivrisinekler, Batakliklar: 1911
<b>Doktor Asım Bey:</b> Feyzi Paşa İzmid’ (seririyat ders notlarından derlenmiştir) Maraz-ı merzağı (Sıtma) 1913
<b>Tevfik Rüşdü (Aras):</b> Isıtma, 1913
<b>NuhtBernhart - Martin Mayer, Çevirmen:</b> Tevfik Sâlim: Sıtma: seririyat, parazitoloji ve mücadelesine bir medhal: 1922
15 Eylül-5 Teşrin-i Evvel İstanbul’da inikad eden sıtma mücadele komisyonu mukarreratı:1924
15 Eylül- 5 Teşrin-i Evvel İstanbul’da inikad eden Sıtma Mücadele Komisyonu mukarreratından kinin ve sivrisineklere karşı mücadele talimatnameleri:1924
<b>Milash İsmail Hakkı:</b> Malarya yani, Sıtma hakkında kimler neler bilmeli? 1925
<b>Nakî Cevad:</b> Malarya mücadelesinde nakil ve müntin sivrisineklerin teşhis ve teşrihi usulleri: 1925
<b>Rüşdi Edhem:</b> Sineklerle mücadele: 1926

Sonuç olarak; ülkemizde tarihsel sıtma mücadelesinde iki temel yöntem uygulanmıştır. Bunlardan biri taşıyıcı sivrisineklerin ve yaşam alanlarının yok edilmesi, ikincisi kanda bulunan sıtma parazitlerinin yok edilmesidir. Çalışmamız

sonucunda Osmanlı döneminde Muğla’da yoğun olarak sivrisineklerin yaşam alanlarının yok edilmesine yönelik uygulamalar yapıldığı söylenebilir.

Bununla birlikte Anadolu tarihinde sıtmaya karşı toplu mücadele 1927 yılında çıkarılan Sıtma Savaş Kanunu ile başlatılmıştır. Başlatıldıktan sonra 1960 yılına kadar çok başarılı bir şekilde sürdürülen bu savaş büyük ölçüde başarıya ulaşmış ve hatta Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasındaki bu mücadelesinin başarısı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından birçok ülkeye örnek olarak gösterilmiştir (56). Ancak 1960 yılından sonra sıtma ile mücadele sekteye uğramış, sıtma savaşı kısıtlı personel, bütçe, araç ve ilaç olanaklarıyla sürdürülmeye çalışılmıştır. Zaman içerisinde vektör sivrisineklerin DDT' ye (dikloro difenil trikloroethan) karşı direnç kazanmasıyla hastalık Anadolu'nun birçok bölgesinde endemik olarak görülmeye başlamıştır. Sıtma, ülkemiz için büyük bir halk sağlığı sorunu olmasının yanı sıra ciddi ekonomik kayıplara da yol açan bir hastalık olma özelliğini günümüz Türkiye'sinde de sürdürmektedir. 1925 yılında yapılan çalışmada sıtma vaka sayılarına göre Anadolu 1. ve 2. mntika olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır. Muğla ili sıtmanın yoğun olarak görüldüğü 1. mntıkaya dâhil iller arasında sayılmıştır. Günümüzde güncel epidemiyolojik verilere dayanarak revize edilen sıtma haritasında ise Muğla 2. bölge (Strata II) içerisinde yer almaktadır. Strata II, sıtma olgularının her zaman görülebileceği bölge olarak değerlendirilmektedir (57).

Tarihsel mücadele yöntemlerinin artık etkisiz hale geldiğini belirten DSÖ modern sıtma mücadelesi için paraziti taşıyan portörlerin- insanların bulunarak tedavi edilmesini önermektedir. Türkiye yerel sıtma bulaşının DSÖ Avrupa bölgesinden kazanması için 2005 yılında Taşkent bildirgesini imzalamıştır. Bu bildireye imza koyan Avrupa ülkeleri yerel vaka sayılarını sıfırlamayı başarmışlardır. Bunu başaramayan, içerisinde ülkemizin de bulunduğu 10 ülke; DSÖ Avrupa bölgesinde impote vakalarla malarya ithalinin engellenmesini ve malaryanın yeniden canlanmasının önüne geçmek için bölgesel bir stratejiyi tanımlamayan Aşgabat bildirisini 2015 yılında imzalamıştır (58).

Görüldüğü üzere sıtma halen dünyanın birçok ülkesinde ve ülkemizde çözüm bekleyen önemli bir halk sağlığı problemi olma özelliğini muhafaza etmektedir. Sıtmada en önemli konu hastaların ivedilikle tanınarak hızla tedavi altına alınabilmelerinin sağlanmasıdır. Hastalık günümüzde çok farklı klinik görümlere sahip olsa da unutulmamalıdır ki sıtma belirtileri arasında hiç değişmeyen tek bulgu ateştir. Bu nedenle ülkemizin herhangi bir bölgesinde karşılaşılan her ateşli hastanın etiolojisinde sıtmanın hatırlanması ve etkene yönelik tanısal araştırmaların yapılması büyük önem taşımaktadır. Ülkemizin sıtmadan arındırılması ancak bu hastalığa dönük etkin ve baskın önlemlerin hayata geçirilmesi ile mümkün olabilir.

## Kaynaklar

1. Korhan T. II. Dünya savaşı sırasında İzmir'in sıtma ile mücadelesi. Journal of International Social Research. 2014;7(31):370-5.
2. Koylu Z, Doğan N. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde sıtma mücadelesi ve bu amaçla yapılan yasal düzenlemeler. Türkiye Parazitoloji Dergisi. 2010;34(3):209-15.
3. Akagündüz Ü. II. Meşrutiyet döneminde toplumsal bir sorun olarak sıtma ve sıtmadan korunma çareleri. Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi. 2016;(41):96-123.
4. Poyraz MU, Mat A. The miracle bark cinchona and malaria in the Ottoman Empire. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi. 2014; 60: 60.
5. Tuğluoğlu F. Türkiye'de sıtma mücadelesi (1924-1950). Türkiye Parazitoloji Dergisi. 2008;32(4): 351-9.
6. Temel, M. XX. yüzyıl başlarında Menteşe Sancağı hapishaneleri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 2009;1(26):109-35.
7. Keleş E. Kırım Savaşı'ndan sonra gelen muhacirlerin Menteşe Sancağında İskânı. Literature and History of Turkish or Turkic. 2009;4(8):1167-88.
8. Ertuğ S, Gürel M, Eyigör M, Doyuran ES. Aydın yöresinde sıtma olguları. ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi. 2002;3(2):5-8.
9. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: BEO Tarih :02/Ca/1315 (Hicri) Dosya No :1014 Gömlek No:76032.
10. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.İ.UM Tarih :24/B /1338 (Hicri) Dosya No :19 Gömlek No :1
11. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.ŞFR.Tarih :18/Tn/1335 Dosya No :647 Gömlek No :14
12. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: C..SH..09/Ra/1264 (Hicri) Dosya No :17. Gömlek No :823
13. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: A.İMKT.MHM., 15/Za/1285 (Hicri) Dosya Dosya No :436 Gömlek No :87
14. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: A.İMKT.MHM.23/C /1285 (Hicri) Dosya No :423 Gömlek No :33
15. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: A.İMKT.MHM.11/C /1285 (Hicri) Dosya No :421 Gömlek No :96
16. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:Y..PRK.SH..Tarih :29/S /1301 (Hicri) Dosya No :1 Gömlek No :37
17. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: BEO Tarih :13/S /1311 (Hicri) Dosya No :266 Gömlek No :19877
18. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:Y..MTV. Tarih :11/S /1311 (Hicri) Dosya No :81 Gömlek No :100
19. Akça B, Erdoğan K. "Türkiye'nin Sıhhi-ictimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı." MELSA yayınevi. 2012.
20. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.MKT.23/Z /1317 (Hicri) Dosya No :2335 Gömlek No :102
21. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.TMIK.S..28/Ra/1321 (Hicri) Dosya No :46 Gömlek No :49
22. Gürkan Sert, Emre Dölen. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XIV/2 (2013): 69-86
23. Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye'de sıtma mücadelesi (1924-1950). Türkiye Parazitoloji Dergisi, 32(4), 351-359.
24. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.MKT.19/M /1304 (Hicri) Dosya No :1372 Gömlek No :115
25. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: TFR.I..MN..15/S /1324 (Hicri) Dosya No :90 Gömlek No :8906
26. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: İ..MMS.22/C /1331 (Hicri) Dosya No :166 Gömlek No :1331
27. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: MV.20/C /1331 (Hicri) Dosya No :231 Gömlek No :141
28. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.HMŞ.21/S /1332 (Hicri) Dosya No :22 Gömlek No :66

29. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu :MV. Tarih :01/R /1335 (Hicri) Dosya No :246 Gömlek No :77)
30. Özgün C. Osmanlı ağaç kültüründe yeni ve egzotik bir tür: Okaliptüs. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. 2013; 8 (26): 5-29.
31. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:Y..A...HUS.05/Ş/1311 (Hicri) Dosya No :290 Gömlek No :21
32. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:İ.OM..17/Ş/1313 (Hicri) Dosya No :3 Gömlek No :1313
33. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:ŞD.02/Za/1317 (Hicri) Dosya No :521 Gömlek No :41
34. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:DH.MKT.24/L/1326 (Hicri) Dosya No :2664 Gömlek No :42
35. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:DH.MKT.08/L/1326 (Hicri) Dosya No :2646 Gömlek No :20
36. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: Y..EE..06/R/1327 (Hicri) Dosya No :30 Gömlek No :75
37. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu:İ..DUİT Tarih :22/B /1337 (Hicri) Dosya No :60 Gömlek No :37
38. Ünal G. Türkoğlu A. Güngör MY. Taxonomic studies on the macrofungi growing in eucalyptus forests in Muğla province. Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology. 2016; 4(3): 244-247.
39. Türkes, Ü. Kurtuluş Savaşında Muğla. Yelken Matbaası, 1973
40. Taşkiran B. Sosyal, siyasal ve ekonomik yönüyle Milas (1923-1960). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek Lisans Tezi 2003.
41. Soyuer S. XX. Yüzyılın başlarında Menteşe Sancağının idari ve nüfus yapısı. ÇTTAD. 2006; 5 (13): 109-135.
42. Kayacan G. Sessiz bir geçmişten sesler-Afrika kökenli Türk olmanın dünü ve bugünü. Tarih Vakfı, 2008.
43. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.MKT.18/Ca/1318 (Hicri) Dosya No :2402 Gömlek No :40
44. Çavdar N. Karcı E. XIX. yüzyıl Osmanlı sağlık teşkilatlanmasına dair bibliyografik bir deneme. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 2014; 9(4): 255-286.
45. BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu: DH.MKT.04/L/1303 (Hicri) Dosya No :1353 Gömlek No :14
46. Milaşı İH. Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare. İkdam Matbaası, İstanbul:1910
47. Cevdet A. Sıtma, Sivrisinekler, Bataklıklar. Sebilürreşad. 1911
48. İzmidi FP, Asım B. Maraz-ı merzagi (Sıtma). Tanin Matbaası, İstanbul. 1913
49. Aras TR. İstma. Arşak Garoyan Matbaası. İstanbul. 1913
50. Bernhart N. Mayer M. Sıtma: seriyat, parazitoloji ve mücadelesine bir medhal. Çevirmen: Tevfik Sâlim. Matbaa-i Osmaniye, İstanbul. 1922
51. 15 Eylül-5 Teşrin-i Evvel İstanbul'da inikad eden Sıtma Mücadele Komisyonu mukarreratı" Vilayet Matbaası, Ankara:1924
52. 15 Eylül - 5 Teşrin-i Evvel İstanbul'da inikad eden Sıtma Mücadele Komisyonu mukarreratından kenin ve sivri sineklere karşı mücadele talimatnameleri" Vilayet Matbaası, Ankara : 1924
53. Milaşı İH. Malarya yani sıtma hakkında kimler neler bilmeli? İstanbul: Hilal Matbaası, 1925.
54. Cevad N. Malarya mücadelesinde nakil ve müntin sivrisineklerin teşhis ve teşrihi usulleri. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul: 1925
55. Edhem R. Sineklerle mücadele. Hilal Matbaası. İstanbul: 1926
56. Özcel MA. Tıbbi Parazit hastalıkları, Sıtma 79-132 Türk Parazitoloji Derneği Meta Basım, İzmir: 2007
57. Akdur R. Sıtma, TC Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaş Daire Başkanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü: 2001
58. WHO. World Malaria Report. Luxembourg:2017